

Slijedi poglavlje *Portretist brodova Bazi Ivanković* (98-119), u kojemu se detaljno govori o životnome putu, djelovanju i slikarskom opusu Bazija Ivankovića a posebnu pozornost autor pridaje općim značajkama brodova koji su uprizoreni na Ivankovićevim djelima. Posebno je vrijedan drugi dio knjige naslovljen *Od Abrahama do Zore – opus Bazilija Ivankovića* (120-217). Riječ je o do sada najpotpunijem katalogu Ivankovićevih slikarskih djela – 244 kataloške jedinice i reprodukcije slika s prikazima pojedinačnih jedrenjaka i parobroda.

Na kraju knjige sadržani su *Riječ izdavača* iz pera Josipa Gjurovića (218-221), popis ustanova koje su fotografije ustupile, odnosno snimile (222), zahvale (223) te kazalo osobnih imena, imena brodova i brodarskih društava (224-231).

Pomorska povijest Boke kotorske nepresušno je izvorište znanstvenih promišljanja, a bogatstvo i raznovrsnost tema nude brojne mogućnosti istraživačkog rada. Knjiga Željka Brguljana nudi čitateljstvu na specifičan i pristupačan način uvid u djelovanje znamenitih bokeljskih kapetana i brodovlasnika, brodove i njihovu sudbinu. Pisana dvojezično (na hrvatskom i engleskom) i popraćena brojnim ilustracijama, ova će knjiga zasigurno – uz znanstvenu javnost – privući i šire čitateljstvo zainteresirano za zlatno doba bokeljske povijesti.

Lovorka Čoralić

Tihana Luetić, *Studenti Sveučilišta u Zagrebu (1874-1914): Društveni život, svakodnevica, kultura i politika*, Srednja Europa, Zagreb 2012., 483. str.

U izdanju nakladničke kuće "Srednja Europa" objavljena je u studenom 2012. monografija *Studenti Sveučilišta u Zagrebu (1874-1914): Društveni život, svakodnevica, kultura i politika*, autorice Tihane Luetić. Ova vrlo zanimljiva tema posebno dobiva na važnosti uzme li se u obzir da su, općenito gledano, teme iz društvene povijesti 19. i 20. st. unutar hrvatske historiografije još uvijek nedovoljno istražene, te se čak može reći i kako su u određenoj mjeri zapostavljene, naročito u odnosu na one iz političke povijesti. Stoga upravo ova studija o svakodnevnom životu studenata u istraživanom razdoblju predstavlja važan iskorak po tom pitanju, a pri tome je posebno važno naglasiti kako je autorica rezultatima svoga istraživanja nastojala dati širi, srednjoeuropski, kontekst razvoja ovog aspekta društvenog života, pri čemu je koristila veliki broj stranih autora i djela. Samo istraživanje je, pak, temeljila uglavnom na izvornoj arhivskoj građi, koja se najvećim dijelom nalazi u Arhivu Rektorata Sveučilišta u Zagrebu, zatim u Hrvatskom državnom arhivu, u Arhivu Zavoda za književnost i teatrologiju Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, u Arhivu Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu te u Odjelu za periodiku Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu. No, uz arhivsku građu, u značajnijoj mjeri koristila je i brojna književna djela, kao i memoare, autobiografije te korespondencije, što je omogućilo stjecanje dodatnog, ali ništa manje važnog, uvida u problematiku kojom se ova studija bavi. Naime, kako i sama autorica naglašava, tek detaljnom kvalitativnom analizom moguće je istražiti društvene okolnosti koje su značajno utjecale na svakodnevni život hrvatske građanske elite krajem 19. i početkom 20. stoljeća.

Tekst knjige popraćen je bogatim znanstvenim aparatom, a njenoj zanimljivosti i atraktivnosti dodatno pridonosi četrnaest priloženih grafikona i sedam tablica, kao i četrnaest fotografija. Glavni korpus djela čini jedanaest poglavlja, koja se uz uvod i zaključak, zatim popis izvora i literature, popis grafikona i tablica te kazalo osobnih imena protežu na 483 stranice. U uvodu (9-46) je tema istraživanja problematizirana i definirana te je predstavljen pregled najznačajnije korištene literature, kao i korišteni izvori, dok je prostorni i vremenski okvir teme postavljen kratkim prikazom urbane slike Zagreba u poglavlju pod naslovom *Zagreb krajem 19. i početkom 20. stoljeća* (47-49).

Studentska autoidentifikacija i njezina vanjska obilježja (51-64) naslov je trećeg poglavlja, u kojem se autorica pozabavila pitanjem vanjskih obilježja vlastite identifikacije studenata zagrebačkog sveučilišta tijekom istraživanog razdoblja. Analizirajući dostupne izvore došla je do zaključka kako su studenti u pravilu imali "visoko mišljenje" o sebi. U isto vrijeme, percepcija o njima značajno se razlikovala od sredine do sredine. Tako je iz pozicije sela studentski život percipiran kao izuzetno ugodan te je odlazak na studij poistovjećivan sa životom viših društvenih slojeva, dok su iz samih sveučilišnih krugova studenti redovito bili snažno kritizirani zbog životnog stila, koje je, prema njima, karakterizirala uobraženost. Posebnu zanimljivost ovoga poglavlja čini pokušaj rekonstrukcije uobičajene studentske odjeće, koja je u najvećoj mjeri pratila šire aktualne modne trendove onodobnog građanskog društvenog sloja, kao i načina komunikacije te manira u ponašanju.

Sljedeće poglavlje posvećeno je materijalnom položaju studenata (65-119), koji su, prema analizi zanimanja njihovih očeva, uglavnom (33%) potjecali iz srednjeg društvenog sloja. Najčešće su u pitanju bila djeca javnih službenika, među kojima je posebno zastupljeno bilo srednje i niže činovništvo te djeca osoba zaposlenih u slobodnim zanimanjima. Posebnu zanimljivost ove analize predstavlja relativno visoka zastupljenost studenata čiji su očevi bili poljoprivrednici (24%), no to je potrebno prvenstveno sagledavati u kontekstu njihovog iznimno visokog udjela unutar ukupne populacije. Unatoč tome, ovaj podatak ujedno potvrđuje i snagu društvenih promjena, naročito po pitanju društvene mobilnosti, zabilježenih upravo u ovom vremenskom razdoblju, a koje predstavlja početak formiranja modernog građanskog društva u Hrvatskoj.

S obzirom da je, kao što se moglo vidjeti, veliki broj studenata podrijetlom bio iz nižih društvenih slojeva, ne začuđuje podatak da je gotovo polovica ukupne studentske populacije bila oslobođena plaćanja "naukovine", odnosno školarine. Ostale životne troškove pokrivali su najčešće stipendijama iz različitih izvora, obavljajući honorarne poslove te, naravno, uz pomoć obitelji. Ipak, unatoč svemu, život prosječnog studenta nije bio nimalo lagodan te se često svodio na puko preživljavanje, dok je svaki oblik luksuza u svakodnevnom životu većini bio nedostupan.

Materijalni položaj studenata izravno je utjecao na kvalitetu njihovog života po pitanju smještaja i prehrane. Naime, studenti koji nisu bili iz Zagreba morali su živjeti u iznajmljenim stanovima, jer studentskih domova nije bilo, a kvaliteta takvog stanovanja bila je predmet istraživanja u poglavlju pod naslovom *Stanovanje studenata u Zagrebu* (121-134). Ponuda smještaja bila je izuzetno bogata i za svakoga se moglo naći nešto, pa su studenti s većim budžetom mogli bez problema pronaći luksuzne stanove s posebnim ulazom te u neposrednoj blizini Sveučilišta, dok su oni siromašniji ponekad bili primorani unajmiti tek krevet u sobi koju su morali dijeliti sa stanodavcem i petero njegove djece. Nije bilo rijetko ni da studenti zbog financijskih problema uopće ne borave u Zagrebu, već samo dolaze na ispite, bar na fakultetima koji su im to dopuštali, a zanimljivo je da je prema cijeni smještaja u okviru Monarhije Zagreb bio podjednako skup kao i Prag, što je i dalje bilo značajno jeftinije od austrijskih sveučilišnih gradova, primjerice Graza ili Beča.

Uz stanovanje, od presudne važnosti za kvalitetu studentskog života svakako je bila prehrana, čemu je posvećeno posebno poglavlje (135-151), unutar kojega autorica ipak zaključuje kako studenti hrani nisu pridavali veliki značaj. Uglavnom su jeli tradicionalna jela, koja su ujedno bila i najprihvatljivija skromnim financijskim mogućnostima većine studenata, a uslijed takve situacije uvelike su se oslanjali i na pošiljke od roditelja. Ipak, među studentima nije bila rijetka ni glad, iako je Zagreb u usporedbi s Pragom ili austrijskim gradovima pružao znatno više mogućnosti za jeftiniju prehranu. No, ni to nije bilo pravilo, jer su cijene tijekom istraživanog razdoblja značajno oscilirale, naročito početkom 20. st., te je u jednom trenutku prehrana u zagrebačkoj menzi bila skuplja čak i od bečke.

Nastava i studentske obaveze (153-198) predmet su istraživanja u sedmom poglavlju knjige, koje otvara analiza organizacije i smještaja zagrebačkog Sveučilišta u kontekstu osnovnih obilježja visokoškolskog obrazovanja u Europi tijekom druge polovice 19. i početka 20. stoljeća. Naime, ustroj Sveučilišta počivao je na austrijskom, odnosno njemačkom, modelu, prema kojem je ono percipirano kao skup međusobno povezanih studija, s profesorima koji su u isto vrijeme bili i nastavnici i znanstvenici i teoretičari. To ga je razlikovalo od francuskog modela, unutar kojega je težište interesa bilo postavljeno na praktičnu primjenu znanja, dok ga je snažna državna kontrola, odnosno ograničena autonomija, razlikovala od klasičnog njemačkog modela. No unatoč toj kontroli, o čemu će još biti riječi, studenti su bili jako kritični i prema profesorima i prema samoj organizaciji pojedinih studija, ali i prema samim kolegama. Nisu se ustručavali javno izražavati svoje nezadovoljstvo, pa su tako, primjerice, 1887. na Pravnom fakultetu organizirali javni prosvjed protiv neprofesionalnog ponašanja pojedinih profesora i njihovog višetjednog izostanka s predavanja. U isto vrijeme, javno su prozivali i kolege studente, koji su također učestalo izostajali s predavanja i izbjegavali izvršavanje svojih obveza. Pri svemu ovom, važno je napomenuti kako su Sveučilište, po samom njegovom osnutku, činili Teološki, Pravni i Filozofski fakultet te da diploma stečena u Zagrebu, kao, uostalom, i na drugim sveučilištima u ugarskom dijelu Monarhije, nije vrijedila u austrijskom dijelu države, pa tako ni u Dalmaciji i Istri, pa je za zaposlenje ondje bilo nužno položiti državne i stroge ispite pred povjerenstvom austrijskih sveučilišnih profesora.

Već je rečeno kako je Sveučilište bilo pod strogim nadzorom države, a tim pitanjem se autorica detaljnije pozabavila u poglavlju o disciplini studenata (199-241). Naime, javna percepcija njihovog ponašanja bila je prilično negativna, naročito s obzirom na relativno učestale političke istupe pojedinaca, ali je zanimljivo da je vodstvo Sveučilišta po tom pitanju ustajalo u njihovu obranu i naglašavalo da su slični obrasci studentskog ponašanja pravilo i na svim drugim sveučilištima te su odgovornost za njihovo sankcioniranje prebacivali na državne vlasti, odnosno redarstvo. Ovakav njihov stav zasigurno se može analizirati i kao jedan od oblika pasivnog otpora prema vladajućem sustavu, a s obzirom na to da su sveučilišni profesori neupitno predstavljali društvenu intelektualnu elitu, ovo pitanje svakako predstavlja vrlo zanimljivu temu za neka buduća istraživanja.

U ovoj studiji analizirani su svi zabilježeni redarstveni prekršaji studenata tijekom razdoblja od osnutka Sveučilišta do 1914., na temelju čega se zaključilo kako su izgređeno ponašanje, odnosno remećenje javnog reda i mira (58%), te politički prijestupi (32%) bili najučestaliji oblici kršenja zakona, dok je učestalost ostalih vrsta zločina bila gotovo zanemariva. Time se potvrdila odlučnost državnih vlasti prema sankcioniranju i reguliranju svih oblika ponašanja koji bi mogli postati ozbiljnija prijetnja vladajućem sustavu vrijednosti, pri čemu do izražaja posebno dolaze politički prijestupi. Sudovi su slična kršenja zakona kažnjavali vrlo brzo i strogo, najčešće višemjesečnim zatvorom, čime se slala jasna poruka društvu u cjelini. No, visoka učestalost prekršaja političkog karaktera ujedno potvrđuje i jaku političku angažiranost onodobne studentske populacije, koja je do vrhunca dolazila u vrijeme širih društvenih pokreta, pa je tako najveći broj prekršaja iz ove domene zločina zabilježen 1895. i 1903., za vrijeme poznatih prosvjeda protiv mađarizacije.

Propise vezane uz sam studij regulirao je *Disciplinarni red*, donesen unutar *Akademičkih propisa*, a svako njegovo kršenje bilo je evidentirano u studentski indeks. Visinu kazni za ovaj oblik prekršaja određivali su Senat Sveučilišta i rektor, odnosno dekani pojedinih fakulteta za manje prijestupe. Najstroža kazna bila je zabrana studiranja na Sveučilištu te prijava svim ostalim sveučilištima unutar Monarhije, dok su manje kazne izricane u obliku zabrane studiranja samo u Zagrebu, zatim zabrana pohađanja studija tijekom jednog ili više semestara, ukori različitih razina te oduzimanje stipendija.

Različiti ne-institucionalizirani načini provođenja slobodnog vremena bili su predmet istraživanja devetog poglavlja, pod naslovom *Studenti i dokolica* (243-302), dok je deseto po-

glavlje posvećeno studentskim društvima i organizacijama (304-358), odnosno institucionaliziranom provođenju slobodnog vremena. Kada je riječ o dokolici, potrebno je razlikovati organizirane (zabave, proslave, sport, itd.) od individualnih oblika njenog provođenja. Tako su najčešći oblici organizirane dokolice bile studentske zabave, od onih povodom početka akademske godine i dolaska novih brućoša na Sveučilište, pa sve do nacionalnih povodom različitih obljetnica. Pri tome je naročito bitno istaknuti kako te zabave nisu bile posjećivane samo od strane studentske populacije, već i od sveučilišnih profesora, pa i drugih članova šire društvene, a naročito političke elite. Time se potvrđivala važnost studenata i Sveučilišta u cjelini, ali ujedno i potvrđivao njihov ekskluzivitet, u kontekstu vrlo niske obrazovanosti, pa i pismenosti širih narodnih masa.

Mnogo manju važnost u odnosu na zabave imale su sportske aktivnosti, na koje se tijekom istraživanog razdoblja još uvijek gledalo kao na svojevrsnu društvenu novotariju. Kritike ovakvog tipa provođenja slobodnog vremena bile su vrlo prisutne u svakodnevnom životu, dok se u obranu sporta redovito isticao njegov zdrav utjecaj na zdravlje pojedinca, ali i društva u cjelini. Ipak, u takvim okolnostima se sportski život vrlo sporo razvijao, pri čemu se, vezano uz studente, mora istaknuti osnutak i djelovanje Hrvatskog akademičkog Šport-kluba (HAŠK) 1903., koji označava početak organiziranog bavljenja sportom na Sveučilištu. Tako su unutar kluba do 1914. s djelovanjem započele teniska, *criquet*, nogometna, mačevalačka, atletska, plivačka, klizačka, skijaška i hokejaška sekcija.

Neorganizirani oblici provođenja studentske dokolice najčešće su se svodili na posjete brojnim ugostiteljskim objektima, najčešće kavanama i krčmama te javnim kućama. Ondje su studenti provodili vrijeme ovisno o pojedinačnim sklonostima, a slični obrasci ponašanja bili su karakteristični za cjelokupnu europsku studentsku populaciju. Naravno, studenti su bili i vrlo česti posjetioci različitih kulturnih institucija, no, kako i sama autorica uočava, one su među njima bile nešto manje popularne u odnosu na ugostiteljske objekte, što je dobrim dijelom bilo uzrokovano i relativno visokim cijenama pristupa. Uz sve to, dokolica je često upražnjavana i putovanjima, izletima, provođenjem vremena uz knjigu ili jednostavno dokoličarenjem.

Prvi institucionalizirani oblici dokolice, pak, mogu se pratiti već od samog osnutka Sveučilišta, odnosno osnivanja prvog akademskog društva "Hrvatski dom" 19. listopada 1874. No, do naglog razvoja ovog oblika provođenja slobodnog vremena dolazi tek početkom 20. st., naročito nakon odlaska Khuena Héderváryja s banske časti. Tada se u relativno kratkom razdoblju osniva veći broj različitih potpornih, pokrajinsko-zavičajnih, stručno-obrazovnih, literarno-zabavnih, glazbenih, sportskih i vjersko-nacionalnih društava. Njihove aktivnosti omogućile su razvoj relativno bogatog studentskog života, kojega je autorica u ovdje prikazanom djelu vrlo lijepo i plastično opisala, služeći se različitim vrstama brojnih izvora te na taj način upotpunila rekonstrukciju društvene svakodnevice studenata zagrebačkog Sveučilišta u razdoblju od 1874. do 1914. godine.

Jedanaesto poglavlje, pod naslovom *Politika i studenti – ideje, organizacije i glasila* (359-406), na neki način zaokružuje istraživanje organiziranog načina provođenja slobodnog vremena, jer se bavi aktivnostima studenata unutar političke sfere svakodnevnog života. Pri tome je potrebno naglasiti kako je javno političko djelovanje studentima u načelu bilo zabranjeno, no to ih nije niti malo omelo, kao što se, uostalom, moglo vidjeti i u poglavlju o njihovoj disciplini. Stoga se definitivno može zaključiti kako su upravo tih desetljeća zagrebački studenti, dobrim dijelom zahvaljujući svome mladenačkom elanu, u velikoj mjeri nosili aktivnosti pojedinih političkih stranaka. Važnost istraživanja ovog pitanja posebno dolazi do izražaja kada se uzme u obzir da su među tim studentima najistaknutije pozicije zauzimale osobe koje su ubrzo preuzele uloge glavnih predstavnika političke elite te su se u nadolazećim godinama etablirale kao nositelji cjelokupnog razvoja hrvatskog društva. To se potvrdilo i u analizi njihovog utjecaja na razvoj novih kulturnih pravaca, naročito na pojavu hrvatskog moderni-

stičkog pokreta, a što je bila tema posljednjeg poglavlja (407-434). Pri tomu su izrazito važnu ulogu imali hrvatski studenti koji su, iz različitih razloga, studirali na stranim sveučilištima, gdje su se upoznavali s brojnim novitetima, koje su potom nastojali prenijeti preko kolega u Hrvatsku. Glavno sredstvo širenja tih novih ideja bile su brojne novine i studentski časopisi, koje su nerijetko i sami uređivali te izdavali.

Tijekom istraživanog razdoblja studenti su naročito važnu ulogu imali u nastanku hrvatskog modernističkog pokreta, kojeg je prvenstveno karakterizirao kritičan stav prema cjelokupnom društvu te zahtjev za slobodom mišljenja. Njegovi predstavnici doživljavali su sami sebe kao onu generaciju koja će učiniti presudni otklon od tradicionalnih obrazaca mišljenja i vrijednosti. S obzirom na to da su glavni predstavnici ovih novih ideja u kulturi ujedno bili i snažno politički angažirani, to je ubrzo rezultiralo snažnom spregom između ova dva aspekta društvenog razvoja, pa je modernistički pokret s vremenom sve jače pokazivao karakteristike jačanja nacionalizma i "skretanja u desno", a raslojavanje političkih stranaka pred Prvi svjetski rat snažno je utjecalo i na različite sukobe na kulturnoj sceni. No, mora se istaknuti kako je svima bilo zajedničko nastojanje širenja kulture među niže društvene slojeve i snažno aktivističko djelovanje među njima.

U skladu sa svime navedenim, na kraju ovoga prikaza djela autorice Tihane Luetić, može se tek zaključiti kako ono predstavlja vrlo vrijedan i zanimljiv istraživački poduhvat, koji će nesumnjivo poslužiti kao temelj za brojna buduća istraživanja, a s obzirom na značajan historografski doprinos koji donosi po pitanju razvoja intelektualne elite hrvatskog društva tijekom početnih faza njegove modernizacije, zasigurno će predstavljati nezaobilaznu literaturu pri istraživanju njegovog formiranja u cjelini.

Ivan Hrstić

Magical Healing. Magic, Ritual, and Medical Therapy from Antiquity until Early Modern Period, ur. Ildikó Csepregi – Charles Burnett, Micrologus' Library, sv. 48, Florence 2012., str. 221.

Zadnje izdanje serije Micrologus' Library posvećeno je problematici magičnog liječenja od antike sve do ranog novog vijeka. Kao rezultat konferencije iz 2006. godine, koja se održala na Warburgovom Institutu, zbornik ne nudi sveobuhvatan pregled tematike, već komparativnu analizu fenomena magičnog liječenja tijekom stoljeća. Osim kronološkog faktora, naglašen je i geografski aspekt, jer se prilozi protežu od Mezopotamije, preko Grčke i Rima, sve do Zapada, te čitatelj može dobiti uvid i u određene obrasce prijenosa magičnog liječenja iz kulture u kulturu. Koristeći se raznim izvorima: arheološkim nalazima, umjetničkim djelima, književnim i vjerskim tekstovima, medicinskim knjigama, zapisima čuda i sličnim crkvenim tekstovima, autori ukazuju na mogućnosti novih interpretacija magičnog liječenja. Izdanje se sastoji od predgovora, devet članaka, biografija autora i indeksa imena i predmeta.

U predgovoru (3-12) urednica Ildikó Csepregi daje pregled stanja istraživanja magičnog liječenja i ponovnog interesa znanstvenika za tu tematiku. Magično liječenje definira kao pojam koji obuhvaća više fenomena kao što su: učena medicina, religiozno liječenje te magija i narodna medicina. Većina medicinskog znanja u srednjem vijeku rezultat je spisa sačuvanih iz grčko-rimskog perioda, prije svega iz tradicije Hipokrata i Galena. Najznačajnija tradicija koja se očuvala i transformirala tijekom stoljeća je kult grčkog boga medicine Eskulapa. Uz njega se veže i fenomen povezanosti između medicine i svetih prostora poput hramova, a kasnije crkava, spilja, svetih izvora, bunara, itd., koji su se koristili za ritualna liječenja. Ritual je još jedan aspekt magičnog liječenja koji je izrazito značajan pri proučavanju ovog fenomena, a nije bio karakterističan samo za magove i "svete" liječnike, već su i svjetovni liječnici koristili rituale. Izvori poput hagiografija, knjiga o magiji ili popisa ljekovitog bilja ukazuju i na